

i dens mangfoldige afskygninger (s. 3–221 og 225–938). Som det fremgår af side-tallene, dominerer den åndelige side stærkt, hvilket naturligvis beror på den litterære overleverings ensidige fremhæven af åndelige aspekter. I sidste afsnit (s. 963–988) opdeles den hellenistiske kultur i forskellige kronologiske faser. I tilknytning til den almindelige inddeling af den politiske historie skelner forf. mellem fire forskellige perioder: »Frühhellenismus« ca. 330–280 f. Kr., »Hochhellenismus« ca. 280–220 f. Kr., »Die Zeit der inneren Krisen« ca. 220–130 f. Kr. og »Späthellenismus« ca. 130–30 f. Kr. En omfattende, men ganske mekanisk sammenstillet bibliografi, der ikke skelner væsentligt fra uvæsentligt, og et navne-register afslutter andet bind.

Ved bedømmelsen af hele værket må forfatterens store belæsthed og omfattende flid fremhæves. Hans kærlighed til emnet virker sympatisk i modsætning til f.ex. Vilhelm Grønbechs noksom bekendte negative og ironiske indstilling, som med rette kritiseres, og mange enkeltafsnit, f.ex. skildringen af den hellenistiske naturforneelse (I, s. 147–156), er smukke og overbevisende. Den anførte »definition« på Hellenismen som »ein ewig lebendiger, nie zum Stillstand kommender, ständige neue Aspekte und Überraschungen offenbarender Prozess« (I, s. 2) kan man godt slutte sig til, selvom den påfølgende diskussion om begrebet »vorhellenistisches Hellenismus« egentlig ikke tjener til at fremme forståelsen af denne periodes kulturelle egenart. Forf.'s hovedthese, at Hellenismen i sin essens var en græsk kulturperiode og hverken kan opfattes som en »græcisering af Orienten« eller en »orientalisering af Grækenland«, er ligeledes almindeligt anerkendt af de fleste nyere forskere.

Når værket som helhed alligevel virker skuffende, skyldes det først og fremmest, at forf. komplet mangler virkelig historisk indsigt. Egentlige fejl er hyppige, men værre er, at der overhovedet ikke skelnes mellem gode historiske beretninger og underlødigt anekdotisk stof, ofte fra en meget senere periode. Alt benyttes ganske kritikløst, og selv den tåbeligste, sene anekdote kan give anledning til dybsindige refleksioner af quasi-filosofisk art. Bedømmelsen af mange historiske personligheder er højst besynderlig og undertiden i direkte modstrid med kilderne, som f.ex. når Philip V af Makedonien gøres til en tragisk og ædel skikkelse uden hensyn til Polybys betydeligt mere nuancerede skildring af ham (I, s. 319–325). Overfladiske generaliseringer og dristige slutninger *e silentio* forekommer også i stort tal. Vi savner stadig en omfattende hellenistisk kulturhistorie, hvor den æstetiske vurdering af litteratur og kunst forenes med en sikker historisk metode.

OTTO MØRKHOLM

MATTHIAS GELZER: Cicero. Ein biographischer Versuch. Wiesbaden, Franz Steiner, 1969. x + 426 s. Ill. Kort. 32 DM.

Marcus Tullius Cicero er uden tvivl den person i oldtiden, vi kender bedst. Fra hans hånd foreligger mere end 50 bevarede taler, talrige teoretiske skrifter både af statsteoretisk, filosofisk og retorisk indhold, samt flere store brevsamlinger, ialt ca. 930 enkeltbreve. Han spillede en fremtrædende politisk rolle i de sidste årtier af den romerske republiks blodige historie og blev til sidst myrdet af Marcus

Antonius' håndlangere i år 43 f. Kr. Han omtales følgelig ofte af de senere historikere, og Plutarch har skildret hans liv og karakter i en af sine biografier. I romersk kejsertid studeredes hans skrifter især for formens skyld, men også indholdet kunne gribe – som f.ex. da Augustin læste hans nu tabte dialog Hortensius. I middelalderen døde Cicero-studierne aldrig ud, og siden den italjenske ungdomsrenaissance var Cicero den mest læste oldtidsforfatter, hvilket med al ønskelig tydelighed fremgår blot af antallet af udgaver, der befordredes til trykken.

På trods heraf er vel få historiske personer blevet bedømt så forskelligt – og gennemgående så strengt – som Cicero. Dette gælder ikke mindst historikernes vurdering. Lige fra Appian og Dio Cassius, ja før disse endda, idet deres dom jo er baseret på ældre, til dels samtidige kilder, har de professionelle historikere med *dédain* set på den store litterats forsøg på at spille en politisk rolle. Man har haft let spil, da Ciceros egne skrifter – især brevene – giver et nuanceret billede af et menneske, hvis sind rummede store modsætninger, og hvis stemninger svingede betydeligt, somme tider fra dag til dag og fra time til time. Hans samtidige er langt mere enigmatiske. Ingen vil ved læsning af Caesars *commentarii* komme bag det image, forfatteren ønskede at efterlade, og folk som Pompeius og Crassus kender vi slet ikke som personer bag karrierens ydre gloire. Hertil kommer så desuden, at Cicero hørte til det tabende parti. Det var ikke hans *res publica*, der sejrede, men et bureaukratisk enevoldsstyre, der vel næppe kan vække megen sympati i vore dages demokratier. Det kan den korrumpere adelsrepublik, der før Caesar regerede middelhavsverdenen, heller ikke, men mens man gerne tilgiver Caesars hensynsløse politiske fremfærd, synes det vanskeligere at godtage Ciceros forsøg på at redde stumperne af den styreform, for hvilken han døde.

Der er skrevet uendelig meget om Cicero, monografier, artikler, kommentarer og meget andet – endog digte! Alligevel er det med spænding, man åbner Matthias Gelzers nye Cicerobiografi. Forfatteren er velkendt. Om nogen, er det ham, der har revolutioneret vor vurdering af den romerske republiks historie. Hans afhandling *Die Nobilität der römischen Republik* (Berlin 1912), bryder vej for den moderne opfattelse af romersk politik: det mommsenske topartisystem må vige pladsen for den mere nuancerede opfattelse af en romerstat, der ledes af adelskliker, som gensidigt hjælper eller bekriger hinanden. Gelzers to hovedværker er Caesarbiografien, nu i 6. udvidede oplag (1960), og Pompeiusbiografien fra 1949, hvortil slutter sig et væld af mindre artikler, mange nu let tilgængelige i hans *Kleine Schriften*, samt en række artikler, især af prosopografisk art, i Pauly-Wissowa-Kroll: *Realencyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft*.

Grundlaget for Cicerobiografien lagde Gelzer allerede i artiklen *Tullius, Marcus Cicero* i den nævnte encyklopædi Bd. VII A, 1939. I denne mastodont-artikel på 447 spalter behandler Gelzer Cicero som politiker, W. Kroll skildrer det retoriske forfatterskab, Phillipson det filosofiske og Karl Büchner breve og fragmenter. I sig selv er en sådan opdeling uheldig. Skal man vurdere en enkeltmand må alle aspekter med i den endelige vurdering, og det må understreges, at såvel de statsteoretiske som de filosofiske og retoriske skrifter kan opfattes som indlæg i den samtidige debat, der også var politisk. Følgelig er det en gevinst, at Gelzers bog nu foreligger med en forsøgsvis placering af værker fra alle de genrer, som Cicero dyrkede. Ganske vist er Gelzer ikke filosof, og følgelig er behandlingen

af Cicero philosophus også det mindst værdifulde i bogen. Der er sket meget i de sidste årtiers filosofiske studier, og ikke mindst den logistiske skole har givet en nytolkning af antik filosofi, hvorved Ciceros lærdom og dybe indlevelse i de filosofiske problemer træder stærkere frem. Han var ikke blot en interesseret amatør, men en højt uddannet og filosofisk skolet gentleman, der uden vanskelighed ville kunne have overtaget et professorat i filosofi, om der havde været noget. Gelzer bygger især på den aldrende Wilhelm Süss: *Cicero, Eine Einführung in seine philosophischen Schriften* (Mainz 1966), hvor nævnte nyorientering ikke er at finde. Følgelig er behandlingen af det filosofiske forfatterskab allerede forældet, men en moderne fremstilling af Cicero som filosof foreligger endnu ikke.

Til gengæld mestrer Gelzer den politiske historie, og i den ofte knappe tekst redegøres præcist for de spegede politiske konstellationer mellem nobiles, og Ciceros placering i dette intrikate spil. Gelzer anerkender til fulde Ciceros politiske begavelse, men pointerer, at han som homo novus var uden de gennem generationer fasttømrede politiske venskaber, hvorpå den egentlige politiske magt beroede. Opgivelsen af toparti-tanken muliggør en langt mere smidig vurdering af Cicero, der ikke »skifter parti« i midten af 50'erne, men via Pompeius bliver »ven« med Caesar. Mens andre har skildret den politiske karriere som en zigzag, ser Gelzer en smuk linje deri og fremhæver endog den elegante tilpasning af Ciceros hovedprogrampunkt, *concordia ordinum*, der finder sted i 50'ernes sidste halvdel, hvor han for retten må forsvare en række af sine gamle uvenner. Cicero fremtræder således ikke som en blot og bar lakaj i disse år, hvor hans politiske rolle i øvrigt ikke tilfredsstillede ham selv.

Vurderingen af Ciceros karakter er måske mindre overraskende. Gang på gang fremhæver Gelzer selvovervurderingen som et karakteristisk træk. Dette selvovervurderingstræk er i øvrigt et fast tilbagevendende træk i Cicero-biografierne. Størrelsen af Ciceros selvglæde er naturligvis afhængig af, hvordan man vurderer hans omgivelser. For en moderat Caesarianer som Gelzer mildnes billedet, mens andre – først og fremmest Mommsen – har været langt skarpere. Her skal blot fremhæves et par enkelte kritiske synspunkter. Oldtidens mennesker var generelt ikke beskedne i deres omtale af deres egen indsats. F.eks. har vi bevaret fragmenter af en tale af Cato Censorius med titlen *de suis virtutibus*, og om Pompeius beretter Dio, at han i en tale i år 59 f. Kr. gennemgik alle sine egne fortjenester. Ciceros bestandige fremhæven af hint *annus mirabilis*, hvor han nedslog den catalinariske opstand, har sikkert i samtidens øren været langt mindre stødende end i vore, og når kejsertidshistorikerne fremhæver, at hans selvros stødte an i samtiden, har det nok mindre været selvrosen som sådan end det faktum, at hans modstandere ikke ønskede, at han skulle slå politisk mønt af sine fortjenester.

Cicero hørte som nævnt til den tabende gruppe, og det er let for eftertiden at fremhæve den uomtvistelige sandhed, at hans *res publica* ingen chance havde. Følgelig var han en Don Quichote! Hans *concordia ordinum* var de riges udbytning af de fattige, og hans politik en fastholden af status quo, hvilket var latterligt, da enhver jo kan se, at bystaten Rom med sin bystatsforfatning ikke kunne beherske et verdensrige. Dette er naturligvis på en vis måde sandt, men glemmes må det ikke, at heller ikke Caesar havde noget socialt program. Hans reformer var få og traditionelle og hovedinteressen under hans kortvarige diktatur synes at have været revanchekrigen mod Partherne.

Baggrunden for »det lykkelige augustæiske principat« var, at triumvirerne efter år 43 f. Kr. bogstavelig talt havde udryddet oppositionen, delvis af fiskale grunde. Augustus var nødt til at inddrage nye personer i styrelsen af den simple grund, at de fleste af de gamle slægter var udryddet eller i alle fald decimeret, men også hans politik, navnlig vedrørende ejendomsretten, var yderlig konservativ. Der fremstår således ikke nogen reel forskel i politiske mål i en større samfundsmæssig forstand, men derimod nok i de politiske midler. Cicero troede, at den romerske republik med dens mærkeligt arkaiske institutioner kunne leve videre, men mere resolute mænd så deres fordel i at omstyrte det fine politiske skakspil med dets komplicerede spilleregler. Cicero var ingen innovator, men det var Caesar og Augustus heller ikke set med moderne øjne.

I sit eget milieu var Cicero en betydelig politiker. Det ses i konsulatet – der til alt uheld fik en catilinarisk sammensværgelse. Det ses også i de følgende år, hvor Cicero forgæves bebrejder optimatkliken, at den af misundelse driver Pompeius lige i armene på Caesar og Crassus, hvilket – i sidste instans – førte til Ciceros landflygtighed. Umiddelbart efter hjemkomsten i 57 ser vi atter Ciceros politiske talent: han arbejder bevidst på at uddybe kløften mellem Pompeius og Crassus for derved at sprænge den stærke koalition, der har fået navnet det første triumvirat. Kun den politiske studehandel i Lucca hindrer, at han her får sin vilje. Og det er ikke blot Caesars umiskendelige taktiske geni og charme, der her er afgørende, men også det faktum, at optimatgruppen – nu delvis sammensat af nye personer af næste generation – fastholdt sin negative holdning til Pompeius. Ciceros betydning i samtiden som politiker fremgår desuden af den forsonerrolle, som Caesar ville pånøde ham i år 49 f. Kr., og som han forsøgte at udføre langt hen ad vejen. Endelig ser vi den aldrende politikers sidste forbitrede kamp mod den, han anså for republikkens værste fjende efter Caesars død, Marcus Antonius. Heller ikke her lykkedes hans politik. Det er naturligvis uheldigt for en politiker på sine gamle dage at kunne se tilbage på en række nederlag, men politisk indsats kan ikke blot vurderes efter succes – i så fald ville f. eks. både Aksel Larsen og Christmas Møller være slette politikere, hvilket vel ikke mange entydigt vil hævde. Politisk indflydelse fra en oppositionspolitikers side er ofte vanskelig at måle, og det forekommer mig ikke, at Gelzer i alle tilfælde yder Ciceros indsats sin ret.

Dette hænger nok sammen med, at der ikke i tilstrækkelig grad tages hensyn til, i hvilken kontekst Ciceros ytringer er sagt. Når Cicero taler om sine egne prægtige gerninger i år 63 f. Kr., er det fordi de skal bruges til noget i den konkrete situation; når han taler om *boni og mali* i *Pro Sestio*, er det ikke fordi han mener, at dette er en reel distinktion, men fordi han i det givne øjeblik har brug for denne fiktion. Og når han endelig på for os næsten skamløs vis roser diktatoren Caesar for hans fremragende egenskaber, er det for at give ham endog meget kritiske råd med hensyn til den fremtidige politik. Også de teoretiske skrifter kan i langt højere grad end hos Gelzer betragtes som politiske i deres tendens. Tydeligst ses det i værkerne fra perioden umiddelbart efter Caesars mord. *De amicitia* og *De officiis* handler ikke om politiske venskaber og udveksling af »tjenester« mellem romerske nobiles. Tværtimod kan skrifterne opfattes som en polemik imod clientela-staten – især den caesariske. En tyrann er et ensomt og ulykkeligt menneske uden venner, hedder det flere gange: dvs. ingen er bundet af moralske bånd til den afdøde

diktator og hans arvtagere. Dette er ikke politiske realiteter, men propaganda for en ny og – efter Ciceros mening – bedre opfattelse, og med den ville han redde stumperne af sin *res publica*. Modstanderne var mere effektive i deres metoder, der var vold, terror og masse mord.

Gelzers bog betegner ikke nogen nytolkning af Cicero, men den er slutstenen på en uhyre lærd, flittig og begavet forskers intense studier gennem flere menneskealdre. Forfatteren kan sine kilder og anvender dem med stor præcision, og Cicero placeres i den romerske clientela-stat med en positivere fortolkning end mange ville unde ham. Den menneskelige – for ikke at sige psykologiske – skildring ligger ikke forfatteren så meget på sinde. Personen Cicero synes mig at stå lidt blegt, men det skyldes måske, at forfatteren forudsætter, at læseren kender kilderne som han selv. Dog kunne man ønske, at ironikeren – også selvironikeren – Cicero var trådt stærkere frem, men som sagt, vi kender ham næsten for godt i al hans sprudlende begavelse, overgivne vittighed og dybe melankoli, samt store lærdom. Han er nok oldtidens eneste menneske med kød og blod, og det er vel grunden til, at eftertiden har valgt ham som prügelnabe.

JENS ERIK SKYDSGAARD

HERMANN BENGTSON: Grundriss der römischen Geschichte mit Quellenkunde. 1. Bd. Republik und Kaiserzeit bis 284 n. Chr. Handbuch der Altertumswissenschaft, begründet von Iwan v. Müller, erweitert von Walter Otto, fortgeführt von Hermann Bengtson. III Abt. 5. Teil. München, C. H. Beck, 1967. xii + 455 s. 48 DM.

Den gode gamle tyske videnskabelighed satte sig frugt i en lang række store projekter, hvoraf mange stadig løber i bedste velgående. Inden for oldtidsforskningen bæres adskillige af disse i dag af Hermann Bengtson, der for nogle år siden flyttede sin lærestol til München, efter sigende for bedre at kunne passe sine mange redaktørhverv. *Handbuch der Altertumswissenschaft* står centralt i hele dette arbejde. Med sine mange afdelinger og serier tilstræber den at dække flest mulige områder inden for filologi, arkæologi og historie i videste forstand. På nogle områder er man endnu kun nået til det planlæggende stadium, på andre klarer man sig med genoptryk af hævdvundne fremstillinger; således udkom også Benedictus Nieses *Grundriss der römischen Geschichte* i 5 oplag fra 1889 til 1923, sidste gang omarbejdet af Ernst Hohl. Denne gang har Bengtson imidlertid selv måttet påtage sig at udarbejde en helt ny fremstilling, idet den senere kejsertid dog er skudt ud til et særligt 2. bind, som skal skrives af K. F. Stroheker.

Værket kan bedømmes under to synsvinkler, dels som håndbog og dels som et originalt forskningsresultat. Under den første synsvinkel må det rent ud betegnes som fremragende. Netop i kraft af sin centrale placering i forskningen har Hermann Bengtson formentlig bedre forudsætninger for at overskue og sammenfatte denne end nogen anden, og hele værkets anlæg med indledende kilde- og litteraturoversigter for hvert kapitel, med præcise henvisninger og en god årstalsliste, bidrager til at gøre det til et letanvendeligt indføringsredskab; blot savner man nogle kort. Også som historieskrivning følger Bengtsons nye bog sig smukt ind på